

TATARLAR VE TATARCA

EMİNE CEYLAN

1. TATARLAR VE TATARİSTAN

Tatar adı, farklı dönemlerde ve topluluklarda, değişik anlamlarda kullanılmıştır. Orhon Yazıtları'nda Tatar adı Türk olmayan toplulukları gösteriyordu. Moğol tarihlerinde ise bir Moğol halkının adıdır. Ruslar, yüzyıllarca, bu adı Avrupa Rusyasında yaşayan Müslüman-Türk halklar için kullanmışlar ve Kazan Hanlığı'ndan başlayarak egemenlikleri altına aldıkları bütün Türk halklarını bu adla anmışlardır. Aynı zamanda, 13. yüzyılda Volga Bölgesini istila eden Moğol-Türk ordusu içindeki Türk (Kıpçak) öğeleri de Tatar olarak adlandırdılar. Altın-Ordu Devleti'nin 1437'de küçük hanlıklara ayrılmasından sonra da Tatar adı Volga'daki Türk toplulukları göstermek için kullanılmaya devam etmiştir.

Tatarlar ise 19. yüzyıla kadar kendilerini *Müslüman* olarak adlandırıyorlardı. Daha az olarak *Kazanlı*, *Bulgar(lı)*, *Tatar*, *Türk*, *Mişer* ve *Nogay* adlarını da kullanmışlardı. Fin-Ugor halklarından Mariler Tatarlara *Suas*, Udmurtlar ise *Bigär* (< Bulgar) derler.

Bugün *Tatar* adı dar anlamda, yalnız Tataristan ve Kırım halkı için, geniş anlamda ise Rusya ve Batı Sibirya'daki Türkçe konuşan halklar için kullanılır.

Tatarların etnik kimliği de tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar Bulgar öğeleri, bazıları Kıpçak-Altınordu öğeleri, bazıları da Türkleşmiş Fin-Ugor öğeleri baskın sayarlar. Bu, bir ölçüde politik bir konudur. Ancak milat sıralarından başlayarak Volga bölgesine Bulgarların yanı sıra z/ş dili konuşan Türk topluluklarının da göç ettiği genelde kabul ediliyor. Bu topluluklar önce buradaki yerli Fin-Ugorlarla, sonra da Cengiz Kağan'ın Moğol-Türk karışımı ordusunun 1224'ten itibaren Volga bölgesini istilas ile Moğol-Kıpçak öğelerle karışmışlardır. Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması sonucu Volga-Ural-Batı Sibirya ve Karadeniz'in kuzeyinde kurulmuş olan Altın-Ordu devleti içindeki Türk öğeler Moğol öğelerden çoktur, sonuçta da 14. yüzyılda Altın-Ordu bir Türk devleti niteliği kazanmıştı. 15. yüzyıl başlarında Altın-Ordu küçük hanlıklara bölünmeye başladığında, kendisi de 1426-1436 yılları arasında bir Altın-Ordu hükümdarı olan Uluğ Muhammed Han, Kazan Hanlığı'nı kurmuştur (1437). Kazan Hanlığı'nın 1552 yılında Ruslar tarafından yıkılmış olmasına karşın, Kazan ülkesi, 18. yüzyıla kadar Rus kayıtlarında Kazan Hanlığı olarak geçmiştir. Çarlık döneminde Moskova'da Kazan ülkesinin işlerine bakan bir daire vardı. 1708'de Kazan vilayet haline getirilmiştir. 1773-1774'te Pugaçev başkaldırısı üzerine Kazan'da vilayet yerine bir naiplik oluşturulmuş, 1793'te de bir Türk belediyesi kurulmuştur.

1918 Mart'ında Moskova hükümeti Tatar-Başkurt Cumhuriyetinin ilanına karar vermişti. Başkurtların buna karşı çıkmaları nedeniyle 27 Mayıs 1920'de yalnız Tataristan ASSR ilan edilmiş, Tatar adı da bu devletin halkını adlandırmak için kullanılmıştır.

(Fakat aynı zamanda, Tatar ASSR ve Volga bölgesi ile ilgili olmayan halklar için de kullanılmaya devam etmiştir. Kırım Tatarları, Sibirya Tatarları gibi). 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Tataristan Cumhuriyeti adıyla Rusya Federasyonu'na katılmıştır.

Tataristan, Rusya Federasyonu'na bağlı bir cumhuriyet olarak Orta Volga bölgesinde yer alır. Kuzeyinde Mari ve Udmurt, doğusunda Başkurdistan ve batısında Çuvaşistan Cumhuriyetleri bulunur.

Yüzölçümü 68.000 kilometrekaredir ve başkenti Kazan'dır. Başkentin nüfusu 1979 sayımına göre 993.000'dir. Ülkenin 18 şehri ve 22 yerleşim birimi vardır.

Tataristan'ın toplam nüfusu, yine 1979 sayımına göre 3.445.412'dir. Bu nüfusun 1.641.607'sini Tatarlar, 147.088'ini Çuvaşlar, 1.516.023'ünü Ruslar ve 140.694'ünü diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Tataristan dışındakilerle birlikte Tatarların toplam sayısı ise 6.317.468'dir. Bu nüfusun 1.641.607'si Tataristan'da, 940.446'sı Başkurdistan'da, 37.573'ü Çuvaşistan'da, 313.460'ı Kazakistan'da, 72.018'i Kırgızistan'da, 448.764'ü Özbekistan'da, 40.432'si Türkmenistan'da, 231.872'si Rusya Federasyonu içinde ve 2.391.296'sı da eski Sovyetler Birliği topraklarının değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar.

2. TATARCA

Tatarca, diğer Tatar ağızları ile birlikte Türk dilleri ailesinin Kıpçak bölümüne girer. Bu dilin en eski yazılı belgeleri 15. yüzyılda dikilmiş mezar taşlarıdır. Fakat o dönemde yazı dili Çağataycadır ve Arap yazısının elverişsizliği nedeniyle, mezar yazıtlarındaki dilin Tatarca özellikleri ne derece taşıdığını belirlemek güçtür.

1785'te Kazan'da İslamiyetin devletçe bir din olarak kabul edilmesi üzerine, cami, mektep ve medreselerin yapımına izin verilmiş, dolayısıyla da ders kitapları ve bunların dili sorunu ortaya çıkmıştır. Halkın konuştuğu dille, yazı dili olan Çağatayca arasında büyük ayrılıklar oluşmuştu. Büyük Tatar yazarı Kayyum Nasrî (1824-1902), Şihâbeddin Mercânî ile birlikte 1871-1897 yılları arasında, halkın konuştuğu dili yazı dili haline getirmeye çalışmış, Tatar olduğunu söyleyen ilk kişi olarak Tatar adının yerleşmesinde etkili olmuştur. Tatarca ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bir yazı dili olmuş, bu dil üzerindeki özel çalışmalar da bu dönemde başlamıştır. Tatarca'nın yazımında, 19. yüzyılın sonundan 1928 yılına kadar Arap abecesi, 1928-1939 yılları arasında da Latin abecesi kullanılmıştır. 1939'dan beri de Kiril kökenli bir abece kullanılmaktadır.

Geniş anlamıyla Tatarca dört büyük ağız içerir: 1. Merkez ağız veya Kazan Tatarcası; 2. Batı veya Mişer ağız; 3. Doğu veya Batı Sibirya ağız; 4. Güney Sibir Türk dilleri ile Tatarca arasında geçiş özellikleri taşıyan Baraba Tatarcası.

Bu yazının konusunu merkez ağız veya Kazan Tatarcası denilen ve Tataristan Cumhuriyeti'nde konuşulan dil oluşturmaktadır.

3. KAYNAKÇA

AKINER, S., "Tatars", *Islamic Peoples of the Soviet Union*, 1983: 55-70, London.

ARAT, R. R., "Kazan", *İslâm Ansiklopedisi* 6, 1967: 505-522.

BATTAL-TAYMAS, A., "Die moderne kazantürkische und baschkirische Literatur", *Handbuch der Orientalistik, fünfter band Altaistik; erster abschnitt Turkologie*, 1963: 427-441, Leiden/ Köln.

- BATTAL-TAYMAS, A., *Kazan Türkleri*, TKAЕ yay. 15 (2. baskı), Ankara 1966.
- ÇAĞATAY, S., *Türk Lehçeleri Örnekleri II*, AÜ, DTCF yay. 214, 1972: 70-84, Ankara.
- FASEYEV, F.S., "Краткий грамматический справочник татарского языка", *Татарско-русский словарь*, 1966: 807-863, Moskva.
- GOLDEN, P. B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, *Turcologica* 9, 1992: 318-321, 393-396, Wiesbaden.
- HAJDÚ, P., T. Mikkola, A. Róna-Tas: *Tatarische Etymologische Studien II*, *Studia uralo-altaica* 30, Szeged 1988.
- HALASI-KUN, T., "Philologica III. Kazan Türkçesine Ait Dil Yadigârları", *AÜ DTCF Dergisi* 7, 1949: 604-644, Ankara.
- KAKUK, Zs., Imre BASKI, *Kasantatarische Volksmärchen*, Budapest 1989.
- ÖGEL, B., "Tatar", *İslâm Ansiklopedisi*, 12/ I, 1979: 50-56.
- POPPE, N., *Tatar Manual*, 1963, Bloomington.
- SCHÖNIG, C., *Hilfsverben im Tatarischen*, Wiesbaden 1984.
- SÜMER, F., "Orta Şark'ta Tatarlar", *İslâm Ansiklopedisi*, 12/ I, 1979: 58-61.
- Татарско-русский словарь*, Moskva 1966.
- Tatarisch-Deutsches Wörterbuch*, 1989, Wiesbaden.
- TEKİN, T., "On the History of the Labial Vowel Shifts in Tatar and Bashkir", *Tatarica*, 1987: 293-305, Vammala.
- THOMSEN, K., "Das Kasantatarische und die westsibirischen Dialekte", *PhTF* I, 1959: 407-421, Wiesbaden.
- TEMİR, A., "Die nordwestliche Gruppe der Türksprachen", *Handbuch der Orientalistik*, fünfter band *Altaistik, erster abschnitt Turkologie*, 1963: 161-173, Leiden/ Köln.
- TEMİR, A., "Tatarların yayılışı", *İslâm Ansiklopedisi*, 12/ I, 1979: 505-522.
- ZAKİYEV, M. Z., "Татарский язык", *Языки народов СССР Тюркские языки*, 1966: 139-154, Moskva.
- , *Татарская грамматика*, I-III, Kazan 1995.

4. ALFABE ve YAZIÇEVİRİMİ

А а	а а	Й й	й у	У у	у u;w, -uw	Э э	э ĭ-,ä-
Б б	б б	К к	к қ, k	Ф ф	ф f	Ю ю	ю yu, yü,
В в	в v, w	Л л	л l	Х х	х h		yuw, yüw
Г г	г ğ, g	М м	м m	Ц ц	ц ts	Я я	я ya, yä
Д д	д d	Н н	н n	Ч ч	ч ç	Ә ә	ә ä
Е е	е yı; yï; -i	О о	о ŭ	Ш ш	ш ş	Ө ө	ө ŭ
Ё ё	ё yu	П п	п p	Щ щ	щ şç	У у	у ü, w, üw
Ж ж	ж j	Р р	р r	Ъ ъ	ъ '	Жж	жç c
З з	з z	С с	с s	Ы ы	ы ı	Ң ң	ң ŋ
И и	и i; -iy	Т т	т t	Ь ь	ь '	Һ һ	һ h

в harfî Tatarca sözcüklerde w, Rusça ödünç sözcüklerde v değerindedir. ж, Farsça ödünç sözcüklerde ve Rusçadan yeni ödünçlenmiş sözcüklerde, h yalnız Arapça, Farsça ödünç sözcüklerde, u ve u yalnız Rusça ödünç sözcüklerde kullanılır. x, Tatarca sözcükler yanında, Rusça sözcüklerdeki x, Arapça sözcüklerdeki h, ve Arapça, Farsça sözcüklerdeki h yerine de kullanılır. э, öz Tatarca sözcüklerde ilk hecede birincil olarak

bulunmaz. Ancak *a'* dan değişmiş olarak bulunur (bkz. 5.5.). Ödünç sözcüklerde hem ilk hecede, hem de ilk hece dışında bulunabilir. *φ* sesi, *p*'den değiştiği birkaç durum dışında öz Tatarca sözcüklerde bulunmaz (bkz. 5.2.8.). *u* harfi ödünç sözcüklerde *i*, Tatarca sözcüklerde hem *i*, hem de *-iy* (hece sonunda) değerindedir. *e* harfi sözbaşında *y*, *yî* sözsonunda *î* değerindedir.

5. SESBİLGİSİ

5.1. ÜNLÜLER

Tatarcanın belirleyici sesbilgisi özelliği Eski ve Genel Türkçe *o* ve *ö* ünlülerinin ilk hecede *u* ve *ü* 'ye, *u* ve *ü* ünlülerinin de kısa *ũ* ve *ü̇* ünlülerine değişmiş olmalarıdır.

5.1.1. ET, GT *o* > Tat. *u*: *bol-* "olmak" > *bul-*; *yok* "yok" > *yuk*; *soğan* "soğan" > *sugan*.

5.1.2. ET, GT *ö* > Tat. *ü*: *söz* "söz" > *süz*; *kök* "gök; mavi" > *kük* "mavi"; *köz* "göz" > *küz*. Değişik kaynaklardan gelen *y* sesi önünde *ö* > *ü* değişimi gerçekleşmemiştir. Bu durumda *ö* sesi, *ü* 'den gelen kısa *ũ* ile karışmıştır: *sāb-* "sevmek" > *söy-* > *süy-*; *kōñ-* "yanmak" > *köy-* > *küy-*; *söylä-* "söylemek" > *süylä-*; **täbä* "deve" > *töyä* > *düyä*.

5.1.3. ET, GT *u* > *ũ* (ilk hece dışında *u* > *ı*): *yum-* "yummak" > *yũm-*; *soy-* "soymak" > *süy-*; *kuru-* "kurumak" > *kũrı-*; *uluğ* "ulu" > *ũlı*. Birkaç örnekte *u* sesi korunmuştur: *sub* "su" > *su*; *yu-* "yıkamak" = *yu-*.

5.1.4. ET, GT *ü* > *ü̇* (ilk hece dışında *ü* > *i*): *kün* "gün" > *kũn*; *küz* "güz, sonbahar" > *kũz*; *süt* > *sũt*; *tüş* "düş, rüya" > *tũş*; *tügün* "dügüm" > *tũyĩn*; *sürtün-* "sürtünmek" > *sũrtĩn-*.

5.1.5. Eski ve Genel Türkçe *a* ünlüsü her durumda, çoğunlukla korunmuş, ancak öndamaksıl ortamlarda bazan *ä* 'ye değişmiştir: *yay* "yaz" > *cäy*; *yaş* "taze; ıslak" > *yäş*; *ayran* "ayran" > *äyrän*; *saç* "saç" > *çäç*; *yaşur-* "gizlemek" > *yäşir-*.

5.1.6. Eski Türkçe *ä*, *e* sesleri aynı biçimde işlem görmüş, ilk hecede *i* 'ye değişmişlerdir: *käs-* "kesmek" > *kis-*; *tämir* "demir" > *timĩr*; *beş* "beş" > *biş*; *bel* "bel" > *bil*. Eski Türkçe *äb* öbeği *üw* üzerinden *üy* olmuştur: *sāb-* "sevmek" > *sũw-* > *süy-*; *äb* "ev" > *üw* > *üy*.

İlk hece dışında *ä* korunmuştur: *tälä-* "dilemek" > *tĩlä-*; *ündä-* "seslenmek, çağırmak" = *üindä-*; *kärgäklig* "gerekli" > *kiräklĩ*.

5.1.7. Eski ve Genel Türkçe *ı* sesi kısa *ı* sesine değişmiştir (Tatar abecesinde, Rusça'nın normal uzunluktaki *ı* sesinin gösterilmesinde kullanılan *u* harfi ile gösteriliyor): *kırk* "40" > *kırık*; *kız* "kız" > *kız*; *yılan* "yılan" > *yılan*. Dağınık olarak *ı* > *i*: *biş-* "pişmek" > *pĩş-*; *tıl* > *tĩl*.

5.1.8. Eski Türkçe *i* sesi her durumda *î* olmuştur. (İlk ses durumunda *ə*, diğer durumlarda *e* ile gösterilir. *yî-* hecesi de yalnız *e* ile gösterilir: *ezem yığĩt* "genç"); *bir* "1" > *bir*; *tirig* "diri" > *tirĩ*; *til* "dil" (< *tıl*) > *tĩl*; *iz* "iz" > *iz*.

5.2. ÜNSÜZLER

5.2.1. Eski Türkçe *b* sesi sözbaşında çoğunlukla korunmuştur: *bar* "var" = *bar*; *bil-* "bilmek" > *bĩl-*; *burın* "burun" > *bũrĩn*. Dağınık olarak *b-* > *p-* değişimi gerçekleşmiştir: *bıçak* "bıçak" > *pıçak*; *biş-* "pişmek" > *pĩş-*.

b sesi art ünlülü sözcüklerde, söziçi ve sözsonunda birincil *ğ* gibi işlem görmüştür: *sub* “su” > *su*, fakat *sub-ı* “(onun) suyu” > *suwı*; *ab* “av” > *aw*; *yabız* “kötü, fena” > *yawız*.

n, *η* ve *m* seslerinden önce *b* > *m*: *buñ* “sıkıntı” > *muñ*; *boyun* “boyun” > *muyn*.

Ön ünlülü sözcüklerde, söziçi ve sonunda birincil *g* gibi işlem görmüştür: *sāb* “sevmek” > *sūw-* > *sūy-*; *āb* “ev” > *öy* > *ūy*.

5.2.2. *t* sesi her durumda büyük bir çoğunlukla korunmuştur. Ünlülerarası durumda da hiçbir zaman ötümlüleşmemiştir. *yut-* “yutmak” > *yūt-*, *yūtim* “yudum”. Ancak sözbaşıda dağınık olarak *t* > *d*- değişimi gerçekleşmiştir: *te-* “demek” > *di-*; *tāñiz* “deniz” > *diñiz*; *tört* “4” > *dürt*.

5.2.3. Eski Türkçe *k*, *k* sesleri sözbaşı ve sözsonunda korunmuş, söziçinde, iki ünlü arasında ötümlüleşmişlerdir: *sok-* “sokmak, delmek” > *suk-* “vurmak”, fakat *suğış* “savaş” < **sok-uş*; *yıktıl-* “yıkılmak” > *yığıl-*; *tik-* “dikiş dikmek” > *tīk-*, fakat *tīgip* “dikerek” < *tik-ip*.

5.2.4. Eski Türkçe *ğ*, *g* seslerinin Tatarcadaki gösterimini çok çeşitlidir ve her zaman tutarlı değildir.

a ünlüsü ile kurulmuş tek heceli sözcüklerin sonunda *ğ* > *w*: *bağ* “bağ, ip” > *baw*; *tag* “dağ” > *taw*; *yağ-* “yağmak” > *yaw-*; *yağ* “yağ” > *yaw*; *sağ-* “sağmak” > *saw-*; *sağ* “sağ, iyi” > *saw*.

Dudak ünlüleri ile kurulmuş tek heceli sözcüklerin sonunda *ğ* > *ø*: *tuğ-* “doğmak” > *tu-*; *boğ-* “boğmak” > *bu-*.

i ünlüsü ile kurulmuş tek heceli sözcüklerin sonunda ve çok heceli sözcüklerde, iç seste, *i* sesini izlediği durumlarda *ğ* > *y*: *sığ-* “sığmak” > *siy-*; *yığ-* “yığmak” > *ciy-*; *kığ* “hayvan pisliği” > *kıy*; *sıgır* “sığır” > *siyr*.

Çok heceli sözcüklerin sonunda ve hece sonunda *ğ* > *ø*: *sarığ* “sarı” > *sarı*; *kuruğ* “kuru” > *kūrı*; *ılığ* “ılık” > *cılı*; *toğru* “doğru” > *turı* (~ *toğrı*). Birkaç örnekte *ğ* > *w*: *yadağ* “yaya” > *cāyāw*; *bodağ* “boya” > *buṣaw*; *azığ* “azı dişi” > *azaw*: *azaw tiş*.

Hece başı ünsüz komşuluğunda *ğ* sesi korunmuştur: *adğır* “aygır” > *ayğır*; *kağgu* “kaygı” > *kağı*.

Söziçinde, iki düz ünlü arasında *ğ* > *w*, iki dudak ünlüsü arasında *ğ* > *ø*: *ağız* “ağız” > *awız*; *bağır* “bağır; karaciğer” > *bawır*; *soğuk* “soğuk” > *suık*. Hece başı ünlü komşuluğunda *ğ* korunmuştur: *boğaz* “boğaz” = *buğaz*; *ağı* “ağı, zehir” = *ağı*; *yığaç* “ağaç” > *ağaç*. Bir örnekte *-oğu-* > *-u-*: *oğul* “oğul, çocuk” > *ul*.

-ağı ses öbeği *-aw*: *buzağı* “buzacağı” > *būzaw*; *kırağı* “kırağı” > *kıraw*.

g sesi, düz ünlü ile kurulmuş tek heceli sözcüklerin sonunda düşmüş, dudak ünlüsü ile kurulmuş tek heceli sözcüklerin sonunda *y*’ye değişmiştir: *täg-* “değmek” > *tī-*; *äg-* “eğmek” > *iy-*; *tög-* “dövmek; inceltmek” > *tūy-*.

Çok heceli sözcüklerin sonunda *g* sesi düşmüştür: *ämig* “meme” > *imī*; *isig* “sıcak” > *issi*; *älig* “elli” > *illi*.

g sesinin, söziçi, ünlülerarası durumda her zaman *y* olduğu öne sürülmüştür (K. Thomsen 1959: 412; B. Scherner, *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen*, 1977: 20). Örnekler incelendiğinde, çoğunlukla iki dudak ünlüsü arasında *g* > *y* olduğu, iki düz ünlü arasında veya bir düz ünlü, bir dudak ünlüsü arasında *g*’nin korunduğu görülüyor: **yügän* “dizgin” > *yūgän*; *tügün* “dügüm” > *tūyın*;

tägül “değil” > *tügil*; *bögür* “böğür” > *büyür*; *yegirmi* “20” > *yigirmi*; *tögüş-* “döğüşmek” > *tüyüş-*; *ögür* “sürü” > *üyür*; *yigit* “genç” > *yigit*.

-*ägü* ses öbeği -*äw* olmuştur: *küdagü* “güveyi” > *küyäw*; *birägü* “tek, bir başına, yalnız” > *biräw*.

5.2.5. Eski Türkçe *ç* sesi her durumda korunmuştur. Ünlülerarası durumda ve birincil uzun ünlülerden sonra ötümlüleşmesi sözkonusu değildir: *saç* > *çâç*; *tämürçi* “demirci” > *timürçi*; **çīpın* “sinck” > *çibin*; **āçığ* “acı” > *açı*; **kūçak* “kucak” > *kūçak*.

5.2.6. Eski Türkçe *s* sesi, *ç*’den önce bulunduğu durumlar dışında korunmuş, *ç*’den önce *ç*’ye değişmiştir: *sinir* “sinir” > *şinir*; *sāb-* “sevmek” > *süy-*; *saç* “saç” > *çâç*; *saçak* “saçak” > *çaçak*; *saç-* “saçmak, dağıtmak” > *çâç-* “ekmek, ekim yapmak”.

5.2.7. Eski Türkçe *y* sesi çoğunlukla korunmuş, ilk hecede *ı*, *i* seslerinden önce bulunduğu durumlarda ve kendisini *y* sesinin izlediği durumlarda *c*’ye değişmiştir: *yaz* > *cäy*; *yer* “yer” > **yir* > *cir*; *yel* “rüzgar” > **yil* > *cil*; *yemiş* “yemiş” > **yimiş* > *cimiş*; *yığ-* “yığmak” > *cıy-*; *yadağ* “yaya” > **yayağ* > *cäyäw*; MK *yılığ* “ılık” > *cılı*.

5.2.8. Eski Türkçe *p* sesi söziçinde ünsüz komşuluğunda ve sözsönu durumunda korunmuş, söziçi ünlülerarası durumda ötümlüleşerek *b* olmuştur: *köpük* “köpük” > *kübik*; *küp* “çok”. fakat *kübäy-* “çoğalmak”; *sap* “sap” fakat *balta sabı* “balta sapı”. Dağınık olarak *p* > *f* değişimi de gerçekleşmiştir: *toprak* “toprak” > *tufrak*; *yipäk* “ipek” > *yifäk*; *yapurgak* “yaprak” > *yafrak*.

5.2.9. Eski Türkçe -*d*-, -*d* sesleri çoğunlukla *y*, bir iki örnekte *t* olmuştur: *bod* “boy” > *buy*; *adağ* “ayak” > *ayağ*; *adır-* “ayırarak” > *ayır-*; *küd-* “beklemek” > *küt-*; *eşid-* “işitmek” > *işit-*.

5.2.10. Eski Türkçe *η* sesi sözsönu durumunda korunmuştur: *oη* “sağ” > *uη*; *buη* “sıkıntı” > *muη*; *keη* “geniş” > *kīη*. Söziçi durumda da çoğunlukla korunmuş, birkaç ön ünlülü sözcükte *g* veya *y* olmuştur: *sinir* “sinir” > *şinir*; *könül* “gönül” > *kūñil*; MK *mūñüz* “boynuz” > *mūñüz*; MK *sūñük* “kemik” > *sūñäk*; MK *māñi* “beyin” > *mīy*.

Hece başındaki *η* sesi, *ğ* gibi işlem görmüştür: MK *yalıñus* “yalnız” > *yalgız*; *yanlıs* “yanlıs” (MK *yanıl-* “yanılmak”) > *yalgız*.

5.2.11. Eski Türkçe *l* sesi, ettirgenlik ekinin *t*’sinden önce bulunduğu durumda düşmüştür: *oltur-* “oturmak” > *utır-*; *kältür-* “getirmek” > *kitür-*; *toltur-* “doldurmak” > *tutır-* “doldurmak”; *öltür-* “öldürmek” > *ütür-*.

6. YAPIBİLGİSİ

6.1. **Yapım Ekleri:** Tatarcada kullanılan yapım ekleri çoğunlukla Türkçede de kullanılmaktadır. Buraya farklı olan biçimler alınmıştır:

Addan Ad Yapım Ekleri: -*ğilt/-gilt*, -*kılt/-kilt* (renk adlarında kullanılır): *kızğilt* “kırmızı”, *yäşkilt* “yeşil”; -*ğına/-ginä*, -*kına/-kinä* (küçültme eki): *azğına* “azıcık”; -*kay/-käy* (küçültme eki): *atağay* “babacık”, *änkäy* “annecik” (< *äni* “anne”); -*sıl/-sıl*: *kunaksıl* “konuksever”.

Addan Eylem Yapım Ekleri: -*ay/-äy* (geçişsiz eylemler yapar): *azay-* “azalmak”, *kübäy-* “çoğalmak”, *sargay-* “sararmak” < *sarığ* “sarı”, *olğay-* “büyümek” < *uluğ* “büyük”.

Eylemden Ad Yapım Ekleri: -*dık/-dik*: *kaldık* “geri kalmış olan”; -*ğır/-ğır*, -*kır/-kır*: *siğğir* “uyanık” < *säz-* “sezmek”.

Eylemden Eylem Yapım Ekleri: -ız/-iz ve -ğız/-giz, -kız/-kiz ettirgenlik ekleri: ağız- “akıtmak” < ak-; tamız- “damlatmak” < tam- “damlamak”; yatımız- “yatırmak” < yat- “yatmak”.

6.2. Ad Çekimi: Çokluk eki: -lar, n, η ve m seslerinden sonra -nAr; ilgi durumu eki: -nı/-ni; gösterme durumu eki: -ga/-gä, -ka/-kä; Kalma Eki: -da/-dä, -ta/-tä; ayrılma durumu eki: -dan/-dän, -tan/-tän, n, η ve m seslerinden sonra -nan/-nän.

6.3. İyelik Ekleri: Tekil: 1. kişi -(ı)m/-(i)m; 2. kişi -(ı)η/-(i)η; 3. kişi -(s)ı/-(s)i; Çokluk: 1. kişi -(ı)bız/-(i)biz; 2. kişi -(ı)ğız/-(i)giz; 3. kişi -ları/-läri.

6.4. Kişi Adılları: Tekil: min, sin, ul; Çokluk: biz, siz, alar. Dönüşlülük adılı: üz.

6.5. İlgeçler: aşıa “aracılığıyla; aşarak, geçerek”, bilän “ile”, kibik “gibi”, üçin “için”, tüsli “gibi”, şikilli “gibi”, hütli “..e kadar”, çikli “...e kadar”, çaklı “...e kadar; büyüklüğünde, oranında”, tikli “...e kadar”. taba “...e doğru”, kürä “..e göre”, ilgäri “...den önce”, ilik “...den önce”, bürin “...den önce”, başka “...den başka”, üzgä “...den başka”, suη “...den sonra”, birlä “...den beri”.

6.6. Eylemler: Eylem adı olarak Tatarcadaki -uw/ -üw/-w: al-uw “almak”, kara-w “bakmak”; -(ı)rğa/-(i)rgä: başla-rğa “başlamak”, kil-irgä “gelmek”; -ğalı/-gäli, -kalı/-kälä: bar-ğalı “varmak”, it-kälä “yapmak” biçimleri ilgi çeker.

Yine Türkçede kullanılmayan şu ulaç biçimlerinden de söz etmek gerekir: -mıyça/-miyçä, -mıy/-miy (-(ı)p/-(i)p ulaç ekinin olumsuz biçimi): kara-mıyça “bakmayarak”; -ğaç/ -gäç, -kaç/-käç ve olumsuz biçimleri -mağaç/ -mägäç, -mağaç/-mäkäç: kil-gäç “gelince”, suğ-ğaç “vurunca”; -ğançı/-gänçi, -kançı/-känçi ve olumsuz biçimleri -mıyçı/-miyçi: kil-gänçi “gelinceye kadar”; -a/-ä ulaç eki yanında -ıy/-iy/-y de kullanılıyor. Olumsuzu yine -mıyça/-miyçä, -mıy/-miy ile yapılıyor: ukıy ukıy “okuya okuya”. Addan eylem yapım eki -la üstüne de gelebilir: tirä-lä-y “yaşayarak”.

Eylemlerde Zaman ve Kip: Tatarcada eylem çekimi Türkçe eylem çekimine oldukça yakındır. En büyük ayırım buyruk kipinde görülür: Tekil: 1. kişi -ıym/-iym, olumsuzu: -mıym/-miym; 2. kişi ø, olumsuzu -ma/-mä; 3. kişi -sın/-sın, olumsuzu: -masın/-mäsın. Çokluk: 1. kişi -ıyk/-iyk, olumsuzu: -mıyk/-miyk; 2. kişi -(ı)ğız/-(i)giz, olumsuzu -mıgız/-mığiz; 3. kişi -sınnar/-sinnär, olumsuzu -masınnar/-mäsinnär.

kiliym	kilmiym	kiliyk	kilmiyk
kil !	kilmä !	kiligiz !	kilmägiz !
kilsin!	kilmäsın !	kilsin(när) !	kilmäsinnär !

Yine Türkçeden ayrı olarak şimdiki zamanın kurulmasında -a/-ä, ünlüyle bitenlerde -y eki kullanılır: Tekil: yaz-a-mın ~ yaz-a-m, yaz-a-sın, yaz-a; Çokluk: yaz-a-bız, yaz-a-sız, yaz-a-lar. Olumsuzu -mıy/-miy ile yapılır.

Gelecek zaman eki -(y)açağ/-(y)äçäk’tir, olumsuzu ise tügıl ile yapılır.

İstek kipinin oluşturulmasında -ası/-äsi ve -mağçı/-mägçi ekleri kullanılır: bar-ası-m kilä “gitmek istiyorum”, bar-ası-m kilmiy “gitmek istemiyorum”; bar-mağçı-mın “gitmek istiyorum”.

7. METİN

Burada verilen küçük öykü, *Tatarsko-russkiy slovar'* (bkz. KAYNAKÇA)'dan alınmıştır (s. 862-863).

Элек заманда ай белән кояш гел бер жирдә генә тормакчы булганнар. Шуннан соң бөтен кошларны жыеп, шул турыда жыелыш ясаганнар. Бөтен кошлар, боларнын бер жирдә торуларына риза булып, шуңар кул куйганнар. Болар арасында бары бер генә кош кул куймыйча калган, ди. Ул булган ярканат. Бөтен кошлар ярканаттан сораганнар. Бөтен кошлар кул куйганда, нилектән син генә кул куймадын, дигәннәр. Шул сәбәпле кул куймадым, дигән ярканат, кояш белән ай бер жирдә генә торсалар, жил бер генә яктан исәр, агачлар кәкре булып үсәрләр, игеннәр дә кояш төшкән жирдә генә үсәр, кояш төшмәгән жирдә үсмәс, дигән. Шуннан соң бүтен кошлар әйткәннәр: Дәрәс әйтә шул, кояш төшмәгән жирдә иген үсми инде ул, дигәннәр. Ай белән кояшка икесенә дә бер жирдә тормаска, әйләнәп йөрергә, дип карар чыгарганнар ди. Шуннан соң кояш әйткән ярканатка: “Мин сине үземнен яктылыгымда йөртмәм”, — дигән. Шунлыктан ярканат көн яктысына чыгып йөри алмый икән. Ай аңа сүз әйтмәгән. Шуна күрә ул ай яктысында бик әйбәт йөри ди.

İlİK zamanda ay bilän kuyaş gıl bİr cirdä gİnä tİrmaçı bulğannar. Şunnan sün bütin kuşların cıyıp, şul turıda cıyılış yasağannar. Bütin kuşlar, bülarnıñ bİr cirdä tİrularına riza bulıp, şunar kul kuyğannar. Bular arasında barı bİr gİnä kuş kul kuymıyça qalğan, diy. Ul bulğan yarkanat. Bütän kuşlar yarkanattan sİrağannar. Bütin kuşlar kul kuyğanda, nilİktän sin gİnä kul kuymadın, digännär. Şul säbäplİ kul kuymadım, digän yarkanat, kuyaş bilän ay bİr cirdä gİnä tİrsalar, cil bİr gİnä yaktan isär, ağaçlar käkri bulıp üsärlär, igİnnär dā kuyaş tüşkän cirdä gİnä üsär, kuyaş tüşmäğän cirdä üsmäs, digän. Şunnan sün bütän kuşlar äytännär: Dürİs äytä şul, kuyaş tüşmäğän cirdä igİn üsmi indİ ul, digännär. Ay bilän kuyaşka ikİsİnä dā bİr cirdä tİrmaska, äylänip yürirgä, dip karar çığargannar diy. Şunnan sün kuyaş äytän yarkanatka: “Min sinİ üzİmnİñ yaqtılığım dā yürtmäm”, — digän. Şunlıktan yarkanat kün yaqtısına çığıp yüri almıy ikän. Ay aña süz äytmäğän. Şuna kürä ul ay yaqtısında bİk äybät yüri diy.

Eski zamanlarda, ay ile güneş sürekli aynı yerde durmak isterlermiş. Bunun üzerine, kuşların tümünü toplayıp bu konu hakkında bir toplantı yapmışlar. Kuşların tümü bunların bir yerde durmalarına razı olup, imza atmışlar. Bunlar arasında bir kuş imza koymamış. Bu kuş yarasa imiş. Kuşların tümü yarasaya sormuşlar: “Kuşların tümü imza attığı halde sen niye imza atmadın.” demişler. “Güneş ile ay sürekli bir yerde dururlarsa, rüzgar hep aynı yönden eser, ağaçlar eğri büyür, ekinler güneş düşen yerde büyür, güneş düşmeyen yerde büyüzmez, bu nedenle imza atmadım.” demiş yarasa. Bunun üzerine kuşların tümü şöyle demişler: “Doğru söylüyor, güneş düşmeyen yerde ekin büyüzmez.” Ay ve güneşin hep bir yerde durmayıp dolaşmalarına karar vermişler. Daha sonra güneş, yarasaya şöyle demiş: “Ben seni aydınlığımda yaşatmam”, — demiş. Ondan sonra yarasa güneş ışığına çıkmamış. Ay ona söz söylememiş. Bu yüzden, o ay ışığında çok iyi yaşamış.